م . ج . ڕۆژبەیانی

مێژووی حەلوان

بەشی دووەمو
کۆتایی

لەم سەردەمەدا « هیلالی کوڕی بەدر » لە زیندانی « سولطان الدەولەی کوڕی بەهاء الدەولە بوەیهی پادشای بەغداد ـ دا بەندیبو ، طاهیری کوڕیشی لەشەڕدابوو لە گەل « عەمید الجیوش » ی سەرداری سپای فەخر الملکی وەزیری سلطان الدەولە ، کە « بەری » شارەزوری بۆ تەرك کردبوونو ، طاهیر لێی وەرگرتنەوە . هەر کە « بەدر» کوژرا طاهیری کوڕەزای هەلی کوتایە سەر وولاتەکەی « بەدری باپیری » و لە گەل « شمس الدەولە » دا کەوتە شەڕەوە ، بەلام شکستی خواردو بەدیل گیرراو گەنجینەو دارایەکەی بە تالانی بردرا بۆ « هەمەدان » و عێلەکانی « لوڕ » و شازەنجانی (شازەنگانی) چونە لای « حیسام الدەولە ئەبولشەوك كوڕی عەییار » ی ئەمیری « حەلەوان » هەرکە « سولطان الدەولە » بەمەی زانی کورج هیلالی لە زیندان دەرکردو سپاییکی خستە تەکیو ناردی بۆ ئەوەی وولاتەکەی باوکی لە ژێر دەست « شمس الدەولە » دەربهێنێتەوە ، ئەوەبوو لەگەل « شمس الدەولە » کەوتە شەڕەوەو لە « کچی القەعیدە » ی هەمان ساڵا شکستی خواردو بەدیل گیرراو کوژرا[50]

نووسەری « موجمەل التەواریخ » کە نە ناسراوەو لە 520 کۆچی . ئەم کتێبەی داناوەو ، « مەلیك الشوعەراء بەهار » پەراوێزی لێ کردووەو هەلەکانی ڕاستکردوتەوەو بە چاپی گەیاندووە ، ئەم نووسەرە لە باسی بنەماڵەی « حەسەنوەیهی » دا نووسیویە :

« بەدر کوڕی حەسەنوەیهی » شالاوی بردوتە سەر « خۆشین کوڕی مەسعود » کە لە قەلای « گۆشخد » ی کناری « سپید رود » دابووەوە « شەمس الدەولە » ی فەرمانڕەوای « هەمەدان » ویستی بچێت بۆ یارمەتی ، کە سرنجیدا « بەدر » بەسەر « خوشین » دا زالبووە گەڕاوەتەوە[50] .

وادیارە خۆرەلاتناسی مەزن « مینورسکی » ئەم کتێبەی بەرچاو کەوتووە (کە نووسرانی دەکەوێتە پێش نووسرانی ئەلکامیلی ئیبن الئەثیرەوە ، بۆیە لە کتێبی گۆرانەکەیا ـ کە بە ئینگلیزی نووسیبووی‌و لە کاتی خۆیا مامۆستا ناجی عەبباس وەری گێرا بە کوردی‌و لە ژمارەکانی گەلاوێژا بلاوی کردەوە) ـ وای بۆ دەرکەوتووە کە دەبێ کۆسجەد ـ یاگوشخەد ـ کۆسەی هەجیجی هۆرامان بێتو « سپید رود » یش « سیروان » بێ‌و « جۆرەقان » یش گۆران‌بێ . بۆیە لەم بارەوە ، لە ناوچەی « هۆرامان » دا بەدوای شوێنەواری زۆر قەلای کۆن‌دا گەڕاوەو باشترین خزمەتی بە مێژووی کورد کردووە .

بەلام وەك لە قسەکانی ئیبن الئەثیر بۆمان دەرئەکەوێ ئەو بەهەلەدا چووە . شەڕەکەی بەدرو حوسەینی کوڕی مەسعود لە هەرێمی « شارەزور » دا نەبووەو نزیك بە هەمەدان‌بووە . « بەدر » لەو حەلەدا شارەزووری سپاردبوو بە « عەمید الجیوش » ی سەردار سپای (فەخر الملك) ی وەزیری سولطان الدەولەی پادشای بەغدا، ئەوەبوو طاهری کوڕەزای بەدر بەمە قایل نەبووبوو لەگەل « عەمید

الجیوش » دا له شەڕابوو ... ئەمە بۆمان دەرەخات کە « کوسەجەد » له هەرێمی سەر بەشارەزوردا نەبووەو لە هەرێمێکی نزیك بە « هەمەدان » دابووە ، کە تیرەی « جورقان » پاش کوشتنی « بەدر » فریاکەوتوون پەناه بەرنە میری « هەمەدان » . بۆیە من گومانم وایە کە « کوسەجەد » « سەقزی » ئێستەیەو « جورقان » یش « گەورکان » ـ کە عەرەب کردویانە بە « جورقان » و « گۆران » نیـیە کە دەکا « جوران » . جگە لەوەیش هیچ قەلاییکی تری هەرێمی « هۆرامان » ـ یا وولاتی ئەردەلانی پاش ئەوان پەیدابوو ـ لە قەلەمڕەوی دەسەلاتی حەسەنوەیهیدا ناوی نەهاتووە ، وا دیارە ئەوان لەبەری خۆرئاوای روباری « سیروان » دا ، جگە لە هەرێمی شارەزۆر ، بەلای باکوردا یاهیچ جێگەییکیان بەدەستەوە نەبووە ، تەنیا بەرەو باشوری شارەزوورو بەلای خۆرئاوایا پەرەیان سەندووە .

سالی 406 کو . « شەمس الدەولە ئال بویە » (بوەیهی) طاهیری کوڕی هیلالی کوڕی بەدری لە زیندان کرد ، بەو پەیمانەی جارێکیتری یاخی نەبێ‌و لە قسەی دەرنەچێ « طاهیر » هەرکە ئازاد بوو ، ئەمجارە بەیارمەتی هەندێ عێل‌و خێل لەگەل « ئەبوالشەوك عەییاری » کەوتە شەڕەوەو شکاندی‌و ڕەتاندی‌و سەعدی برای کوشت . ئەبوالشەوك گەڕایەوە بەرەو « حەلەوان » « ئەبوالحەسەن کوڕی میزیەدی ئەسەدی » ـ کە لەسەر دارانی حیللەبوو ـ بەلێنی یارمەتی‌و پشتیوانی لێکردنی دایی ، بەلام « ئەبوالشەوك » زاتی ئەوەی نەبوو کە لەگەلی بکەوێتە شەڕەوە . « طاهیر » لە « نەهرەوان » لەشکر بەزی کردو لەگەل « ئەبو الشوك » ئاشتەوەبوو خوشکەکەشی خواست‌و بەمە لێی دلنیابوو کە ئیتر شەڕ لە نێوانیاندا ڕونادا .. . بەلام « ئەبوالشوك » لە دەرفەتێکا هێرشی بردە سەری‌و لە تۆلەی « سەعدی » برایا کوشتی ، پاش ئەوە یارو یاوەرانی « طاهیر تەرمەکەیان بردە بەغدا لە « باب التبن » ناشتیان[60] .

لەم ڕۆژە بە دواوە ، بنەمالەی « حەسەن وەیهی » لاوازو بێ‌هێز بوون‌و ڕوخان‌و بنەمالەی عەییاری هێزیان سەندو جێی ئەوانیان گرتەوە . وەك لەمەودووا دەرئەکەوێ .

سالی 432 کو . « حەلەوان » کەوتە ژێر دەسەلاتی حیسام الدەولە ئەبوالشەوك محەمەد کوڕی عەییارو هەر لەم سالەدا « سەعدی » ی کوڕی بەهێزێکەوە نارد بۆ داگیرکردنی « دەقوقا » (طاوغ) ، سەعدی توانی « دەقوقا » لە چنگی ئەبو الماجید موهەلهەلی » مامی دەربێنی . بەلام تووشی شەڕێکی سەخت بوو . ناچار خود « ئەبوالشەوك » چووە هاواریەوەو « دەقوقا » ی گەمارۆداو دژو سەنگەرەکانی وێران کردو سپاکەشی بەشی زۆری شارەکەیان تالان کردو چەك‌و تفاقی کوردەکانی ئەو ناوەیان هەموو بەتالان‌برد . بەلام حیسام الدەولە ئەبوالشەوك تەنیا یەك شەو لە (دەقوقا) مایەوەو زۆر بەپەلە بەرەو « حەلەوان » گەڕایەوە چونکە هەوالی بۆهاتبوو کە « سورخاب » (زوراب) ی برای لەگەل « ئەبوالفەتح کوڕی وەڕام جاوانی » و عێلی جاواندا پەیمانی بەستووەو هەندێ لە هەرێمەکانی ژێر دەستی ئەویان داگیر کردووە[61] ، ئینجا « ئەبو الماجید موهەلهەل » پەنای بردە بەر « علاء الدین » کاکۆیەی میری هەمەدان‌و داوای لێکرد یارمەتی بدات « علاء الدولە » بەسپاییکەوە کەوتە تەکی‌و شالاوی کردە سەر هەرێمەکانی ژێر دەستی « ئەبوالشەوك » و هەرکە ئەوان گەیشتنە قرمسین (کرماشان) ئەبوالشەوك بەرەو حەلەوان گەڕایەوە ، ئەوان کەوتنە دوای تا « بورج القەلعە » ـ کە ئەمرۆ پێی ئەوترێ « سورخەدزە » و ـ « ئەبوالشەوك » ڕوی کردە دژی « سیروان[62] » و خۆی پەنادا[63] . ئەوەی ڕاستی‌بێ ئەم شەڕانەی ئەبوالشەوك هەلی گیرساندوە هەموو بۆ ڕزگارکردنی « ئەبوالفەتحی » کوڕی‌بو کە لەلای « ئەبوالماجید موهەلهەلی » برای دیل‌بوو . بەلام سەرنەکەوت‌و بەمراز نەگەیشت .

سالی 434 کو . « ئەبوالشەوك شالاوی کردەسەر « شارەزوور » و ئەو هەرێمەی تالان کردو دێهاتەکانی سەراسەر ئاگر تێ‌بەرداو دژی « تیران شاه »[64] ی گەمارۆدا . بەلام « ئەبوالقاسم کوری عەییاض » بەرگری لێکردو بەو بەلێنەی هەول بدات « ئەبوالفەتح » ی کوڕی لە زیندانی « موهەلهەل » ڕزگار بکات لە هەرێمەکە دووری خستەوە . « موهەهەل » لەم کاتەدا « شارەزووی بەجێ هێشت‌و ڕوی کردە « سندە »[65] شارەکانیتری ژێر دەستی « ئەبوالشەوك » و هەمووی ئاگر تێ‌بەرداو بەهەردولا ، بەدبەختی‌و ڕۆژە ڕەشی‌یان بۆ گەلە کوردەکە هێنا . ئینجا

« ئەبوالشەوك » نامەیێکی جۆ « ئەبوالقاسم كورد عەییاضی » نـووسیو داوای لێکرد کـە بەڵێنـەکەی خـۆی بەجێ بهێنێو « ئەبوالفەتح » ی کوڕی بۆ بەربدات . بەلام « ئەبوالقاسم » لە وەرامیدا نووسی کە « موهەلهەل » تکای نەگرتووەو بەقسەی نـەکردووەو کـوڕەکەی بـەرنەداوە . ئنجـا ئەبـوالشـەوك لە (حەلەوان) ەوە ڕوی کردە « صامغان »[66] وهەمووهەرێمەکەی ژێر دەستی (موهەلهەل) ی تالان کردو ئاگری تێبەردا[67] .

سالی 435 کو . . « جەلال الدەولە ئەبو طاهیر کوڕی بەهاء الدەولە کوری عەضدالدەولە ئال بـویە » مـرد ، ئەبـوكالیجـار کوری « سولطان » الدەولة کوڕی بەهاء الدەولە » ی برازایبوو بە سولطانی بەغداو « مەلیك عەزیز ئەبومەنصوری کوڕی جەلال الدەولە » کە زاوای « ئەبوالشەوك عـەییاربـو ـ پەنـای بردە « حەلەوان » بەلام « ئەبوالشەوك » ی خەزووری ڕێی نەداو ناچاری کرد کچەکەشی طەلاق بدات[68]

سالی 437 ك « ئیبراهیم یەننال برای سولطان طوغـرول بەگی سەلجوقی » بەفەرمانی طوغرولی برای بە لەشکرەوە ڕوی کردە وولاتی چیاو لەسەرەتادا « هـەمەدان » ی داگـیر کردو « گرشاسف کوری عەلاء الدەولە کاکویە » هەلاتو خۆی دایە پـەنـای کـوردانی گـەورك (جـورقـان) « حیسـام الدەولە ئەبوالشەوك عەییاری » کە لەوکاتەدا لە « دینەوەر » بو ڕووی کـردە « قرمیسـین » (کرمـاشـان) ، و یـەلامـال دینـەوەری باگیرکردو بەرەو قرمیسین کشا . ئەم جارە « ئەبـوالشەوك » هێزێکی لەوێ بەجێهێشت تێکـەڵ لە کوردو دەیلەمو خـۆی چووبۆ « حەلەوان » .. بەلام زۆری نـەبرد « یـەننال » ئـەو ناوەی داگیرکردو ڕوی کردە « حەلەوان » جا « ئەبوالشەوك » حـەلەوانی چـۆڵ کـردو پـەنـای بـردە دژی « سیـروان » و « ئیبراهیم یەننال » هاتـە ناو « حـەلەوان » ەوەو شارەکـەو کۆشکی فەرمانڕەوایی ئەبوالشەوکی ئاگر تێبەرداو ، هـەرلەم سـاڵەدا » ئەبـوالشـەوك » لە دژی سیـروان دامـردو لەوێ نێژرا[69] .

سالی 438 کو . « بەدر کوڕی طاهیر کوڕی هیلال کوڕی بەدری کوڕی حەسەنوەیهی » ـ کە ئـاخرین سـەرداری بنە ماڵەی حەسەنوەیهی بوو ، توانی بەپشتیوانیی « ئیبـراهیم یەننالی سەلجوقی » « حەلەوان » بخاتە ژێردەستی خۆیەوە ، بەلام زۆری نەبرد کە « ئەبوالماجید موهەلهەل » ڕووی کردە « مـایدەشت » و لەوێـوە کەوتـە ڕێوجما بـەرەو کرمـاشان « هەرکە « بەدر » بەمەی زانی هەرێمـەکەی بـەجێهێشتو « موهەلهەل » هەمووی داگیرکردەوەوە محەمەدی کوڕی نارد بۆ « دینەوەر » و خۆی لەگەل سپـاو هێزەکـانی « یەننـال »

کـەوتـە شـەڕەوەو یـارو یـاوەرانی « یـەننـال » هـەلاتنو « محەمەد » دینەوەری وەرگرتەوە . بەلام بەو هۆیەوە کەلەم سەردەمەدا « موهەلهەل » بێوەژنەکەی ئەبوالشـەوکی برای خۆیی خواستبو ـ کە دایکی سەعدی ئەبوالشەوكبو ـ وەلەم ڕووەوە دەربـارەی عێـلی شـازەنگـانی کـەم هـاوڕو کـەم لاوانـدنبوو ، « سـەعـدی » لەگـەڵ « ئیبـراهیم یـەننـال » ڕێـككەوتو بـەهێزی عێـلی شازەنگـانی خـالوانییـەوەو بـە لەشکـرێکی تورکی غـوزەوە کە یـەننـال نـاردبـوی ، بـەرەو « حـەلەوان » شالاوی بـردو داگیـری کـردو چـەنـد ڕۆژی تیامایەوە ، ئنجا گەڕایەوە بەرەو « مایدەشت » و لەم هەلەدا « موهەلهەل » ی مامی حـەلەوانی بەجێهێشتو ڕویکـردە « بەڕولە » (بەللوط) و « سەعدی » حەلەوانی داگیر کردەوەو پاش ئەمە « بەندەنیجین » (مەندەلی) دایە « ئەبوالفەتح کوڕی وەڕام جاوانی » و بەیارمەتی ئەو بەهێزێکی غوزی تـورکەوە شالاوی بردە سەر « سورخاب کوڕی محەمەد کوڕی عەییار » (مامی) و مەبەستی ئەوەبو کە لە قەلای « دز دیلویە » دا (کە ئـەبێ قەلای دزلی بێ) گـەمـاروی بـدات بـەلام کـەنـزیکی « دزدیلویە » بوونەوە ڕێگەکەیان بەناو دەربەندێکی تەنگەبەردا تێئەپەڕیو بێ ئەوەی گوێی بدەنێ پێشکەوتن « سورخاب » پەلێ چەك بەدەسی کوردی ، لە دەربەندەکە دامەزراندبوو ، هە کە گەیینە ناو دەربەندەکەو لەوانەبوون کە تیریان پێبگـات « سورخاب » لەقەلاکەی هاتە خوارەوەو لەگەلیان کەوتەشەڕو تەنگە تاوی کردن ، کە بەرەو دووا کشانەوە ، هێزەکەی نـاو دەربەندەکە لێیان ڕاپـەرینو پشتیان لێگـرتنو تیرەبـارانیان کـردن . ناچـار خۆیـاندا بـەدەستـەوە ملیـان دانـەوانـد . « سەعدی ئەبوالفەتح وەڕام » و سەرانی سپا هەموو بەدیل گیران بەم جۆرە هێزی تورکی غوزو سپا کوردەکەیان سەریان لێ تێكچوو پەشتەی یەکێتییان پچڕاو بلاوبوونەوە[70] .

سالی 439 کو . کوردە لوڕەکانو سپاکەی « سورخاب » لە تاو بەدڕەفتاریی « سورخاب » بەتـەنگ هـاتنو زانییان کـە

« ئیبراهیم یەننال » یش لەو کوشتارەی کە لە غوزەکان کردبوی زۆر دڵگیربوبو ـ لە ناکاو « سورخاب » یان دەستگیر کردو بردیانە بەردەست « یەننال » و چاوێکی دەرکردو داوای لێ ی کرد « سەعدی » لە زیندان بەرەلابکات ، بەڵام « سورخاب » بەڵێنی نەدا ، ئەبوالعەسکەری کوڕی کەوتەڕێ بەرەو قەڵاکەو لەوێ « سەعدی » رزگار کردو داواشی لێکرد کە تکا لە « ئیبراهیم یەننال » بکات سورخابی باوکی ئازاد بکات . سەعدی لەگەڵ دەستەیێ پیاو ماقوڵی کورد دا چووە لای « یەننال » و داوای لێکرد « سورخاب » بەر بدات « یەننال تکای نەگرت ، لەبەر ئەوە سەعدی دڵگیربوو گەڕایەوە بۆ « دەسکەرە »[71] و زۆری نەبرد « ئیبراهیم یەننال » شالاوی کردە سەر دژی کنکور « کەنگاوەر » و پاش شەڕو هەراییکی سەخت لە دەست « عەکبەری کوڕی فارس » ی دەرهێنا ـ کە ئەم « عەکبەرە » سەر بەگرشاسف کوڕی عەلاء الدەولە کاکویە » بو ، « وەعەکبەر » پاش ئەوە پەنای بردە قەلای « سەرماج » کە بەدەست یەکێ لە بنەماڵەی « بەدری کوڕی حەسەنوەیهی » یەوەبوو ـ کە دەبێ مەبەستی « بەدری کوری طاهیر » بێ ـ ئینجا « یەننال » لەشکرێکی خستە ژێر دەستی « ئەحمەد کوری طاهیری زاوای کە (وەزیر) یشی بو جا ئەم ئەحمەدەی بەلەشکرەوە بەرێ خستو « سورخاب کوڕی محەمەد کوڕی عەییار » یشی لەگەل ناردو بەهۆی ئەوەوە هەموو دژو قەلاکانی ژێر دەستی ئەوی داگیرکردو لەسەرە تادا ڕویان کردە قەلای « کەلەکان » ـ کە ئیستەش هەر ناوی (کەلەکن) ە ـ ئەم قەلایە خۆی نەدا بەدەستەوە ، ئینجا رویان کردە « دز دیلویە » و گەماروێیان داو بەشێ لە هێزەکەشیان بەرەو « بەندەنیجین » خستەڕێو هەندێکیشی شالاوی کردە سەر « ئەبوالفەتح کوڕی وەڕام » ئینجا لە مانگی « رەجەب » ی هەمان ساڵا تورکە غوزەکان دو فەرسەنگ لە ژور « باجسرە » وە بەشەبەیخون هەلیان کوتایە سەر « سەعدی » بەڵام « سەعدی » و یارانی بەکارەساتێکی زۆر سەختو خراپ رزگاربوون و ... تورکە غوزەکان هەرێمەکەیان تالان کرد ـ کە ئەووسپاکەی لە جەلی خویدا لە دژی « سیروان » ەوە هێنابوویان . هەروا ئەم تورکە غوزانە (دەسکەرە) و « باجسرە » و « هارونیە » و « قەصر سابوور » یان هەموو تالان کرد . « سەعدی » لە تاوان بەرەو « دیالی » « بەعقوبە » هەلات ، ئینجا رووی کردە حیللەو پەنای بردە بەر (ئەبو الئەغەر دەبیسی کوڕی میزیەد) وەلەوێ نیشتەجێبوو . پاش ئەمە « ئیبراهیم یەننال » دژی سیروان » ی داگیر کردو گەڕایەوە بەرەو « حەلەوان » لەوێ دوو کوڕەکەی موهەلهەل (بەدر ـ مالك) ی لەگەڵ خۆی هەلگرت و خەلاتی کردن و پیاوەتی لەگەڵ نواندن[72] .

هەرلەم ساڵە دابوو کە فەرمانڕەوای » قەڵای سەر ماج کە لە کوڕانی بەدری کوڕی حەسەنوەیهی بو ـ مرد . بەڵام کێ بوو ؟ ناوی نەزانراوە : ئەوەی راستی بێ مێژوو نووسان تەنیا ناوی « هیلال » ـ یاهەلیل ـ یان بردووە بەلام دەبێ ئەم مردووە کە بەدەستی ئال بویە » لە ناو چوووە، هەر « بەدر کوری طاهیری کوری هیلال کوری بەدری دووەم » بوبێ کە لە 438 کو . دا فەرمانڕەوا گرتە دەستو بەم جۆرە لە 439 دا کوژرا جا بەمردنی ئەو تۆماری دەسەلاتی بنەماڵەی « حەسەنوەیهی » لە « دینەوەر ـ کرماشان ـ حەلەوان » و جێیانیتری پێچرایەوەو دوایی هات . گەرچی بە پێ ی سەرچاوەییکی بێ بەلگە « بەرسق » ناوی کوڕی بەدری سێیەم لە « ئەلیشتەر ـ نەهاوەند ـ هەمەدان » دا خۆیو نەتەوەی تاماوە یە فەرمانڕەوابوونو[73] پاش لە ناو چوونی « بەدر » « ئیبراهیم یەننال » ی سەلجوقی دژی « سەرماج » و هەرێمەکانی تریشی داگیر کردو زاواکەی خۆیی ناردە « شارەزور » وەك لە پێشا ووترا .

بەلام پاش ئەوە « ئەحمەد کوری طاهیر » ـ کە زاواو وەزیری یەننالبوو ـ هەلی کوتایە سەر « قەلای تیرانشاه » و گەماروێدا ، بەلام هیچی بۆ نەکراو بەدەستی خالی گەڕایەوە ، ئینجا « موهەلهەل » نامەیێکی نووسی بۆ خەلقی « شارەزورو » داوای لێکردن دژی غوزەکان راپەڕن تا بەسپاوە خۆی ئەگاتە فریایان .

مرۆڤی کورد ڕاپەڕینو گەلێکیان لە تورکە غوزەکان کوشت . بەلام « ئەحمەد طاهیر » جارێکیتری شالاوی کردە سەر « شارەزور » و کاولی کرد . وەلی ئەو تورکە غوزانە کە « مەندەلی » یان داگیر کردبوو هەلیان کوتابووە سەر « بەرازەرو » (بەلەدروز) هەر کە لە روباری « سەلیل » نزیك بوونەوە « ئەبو دەلەف قاسم کوڕی محەمەدی جاوانی » بەرانگاریانبوو سەرکوتی کردنو ، غوزەکان پشتیان هەلکردو

هەلاتن و ، چەند یەکێکی تریان کە ڕوویان کردبووە
شارەکەی[74] « عەلی کوڕی قاسمی کورد » و لەو ناوە خەریکی
تالان و ڕاوو ڕووت بوون « عەلی » لێیان ڕاپەڕی و لە دەربەندێکا
گەمارۆی دان و زۆری لێ کوشتن و ، هەموو تالان و گرانبارەکانی
لێیان وەرگرتەوەو ڕاوی نان[75] .

سالی 440 کۆ . « ئەحمەد کوڕی طاهیر » کە سالی بۆ
« قەلای تیرانشاه » ی گەمارۆدا بوو بۆی داگیر نەدەکرا ، بەو
هۆیەوە کە لە هەرێمەکەدا درم و طاعون فەتارەتی بەسپاکەی
ئەکرد ، نامەی نووسی بۆ « ئیبراهیم یەننال » وداوای یارمەتی
لێکرد . ئیبراهیم فەرمانیدا بەوەی ڕەو بکات و هەرێمەکە
بەجێ بهێلی .

« ئەحمەد طاهیر » زۆر بەگورجی ئەو هەرێمەی
بەجێهێشت و ڕوی کردە مایدەشت و « موهەلهەل » یش
بەپەلەیەکێ لە کوڕەکانی خۆیی نارد بۆ ئەوەی دەس بەسەر
شارەزووردا بگرێ و داگیری بکات . هەرکە ئەوان شارەزووریان
داگیر کردەوە ، تورکە غوزەکان » ی ناو « قەلای سیروان »
یش ترسیان لێنیشت لەم کاتەدا سپایێ لە بەغداوە بەرەو
« حەلەوان » هات و دژو قەلاکەی گەمارۆدا ، بەلام
سەرنەکەوت تەنها دێهاتەکانی دەورو بەریان تالان کردو
« موهەلهەل » بەمال و خێزانەوە ڕوی کردە بەغداو لە ترسی
غوزەکان لە « باب المراتیب » ی شاری بەغدا نیشتەجێی
کردن ، ئینجا خۆی گەڕایەوە بۆ ناو هێزەکەی - کە شەش
فەرسەنگ دوور لە بەغداوە لەشکر بەزیان کردبوو لەوێ
نیشتەجێ بو[76] .

هەر لەم سەردەمەدا « سەعدی کوڕی ئەبوالشەوك
عەییاری » کە پەنای بردبووە لای « میزیەدی » یەکانی
« حیللە » لەگەل ئیبراهیم یەننال » دا ئاشتەوەبوو گەڕایەوە
« دەسکەرە » ودەورو بەری « بەعقوبا » یشی داگیرکرد[77]

سالی 442 کۆ « ئەبو ماجید موهەلهەلی عەییاری » چووە
لای طوغرول بەگی سەلجوقی » .

طوغرول بەگ میریتی یەکەی بەرەسمی ناسی کە
بریتی بوو لەم هەرێمانە : (سیروان - دەقوقا - شارەزور -
صامغان) و هەر لەبەر دلی ئەو « سورخاب کوڕی محەمەد
کوڕی عەییاری » برایشی ئازاد کردو ناردیەوە سەر قەلای
ماهەکی و[78] هەرێمی « ڕاوەندین »[79] یشیدا بە سەعدی کوڕی
ئەبوالشەوك[80] .

سالی 444 کۆ « سەعدی کوڕی ئەبوالشەوك » چووە لای
طوغرول بەگ » و سپاییکی خستە ژێر فەرمانی و بەرەو عیراق
ڕەوانەی کرد ، سەعدی لەسەرەتادا لە « مایدەشت » لەشکر
بەزی کردو خیوەت و خەرگای هەلدا ، پاشان ڕووی کردە
هەرێمەکانی ژێر دەستی « ئەبو دەولەتی جاوانی » واتا
هەرێمی دیالە - کوت « ئەبو دەلەف » سەری خۆی زرگارکردو
« سەعدی » تا « نەعمانیە » ی داگرکردو سپاکەی هەموو ئەو
ناوانایان تالان کردو لەوێوە بایدایەوە بەرەو بەندەنیجین
(مەندەلی) لەوێ کۆمەلێ لە کوێخایان و سەرەك خێلانی کورد
سکالایان لە ستەمکاری « موهەلهەلی مامی » کرد ، سەعدی
بڕیاریدا تەمێی بکات و سەر ئەنجام خۆی و مالیکی کوڕی بە
دیل گرت و هەرمال و سامانێکی خەلکیان زەوت و تالان کردبوو
هەمووی لێ وەرگرتنەوەو دایەوە بە خاوەنەکانیان ، کە ئەم
هەوالە گەیشتە بەغدا » ، « مەلیك ڕەحیم ئال بویە » ئاخرین
پادشای بوەیهی (ئال بویە) بڕیاریدا کە ڕوبکاتە (حەلەوان) و
لەگەل سەعدیدا بجەنگێ و هێزێکی لە ڕادە بەدەری لەگەل
خۆی هەلگرت و کەوتە ڕێ ، بەلام لەشەڕا شکاو بەرووزەردی
گەڕایەوە[81] .

سالی 445 کۆ . « بەدر کوڕی ئەبو الماجید موهەلهەل »
پەنای بردە لای « سولطان طوغرولی سەلجوقی » وداوای
لێکرد نامەیێ بنوسی : بۆ « سەعدی کە ئاموزای بەدربو - کە
موهەلهەلی باوکی و مالیکی برای بەرەللا بکات ، سولطان
طوغرول کوڕە بارمتەکەی « سەعدی » ی لەگەل پیاوانی
تایبەتی خۆی بۆ « سەعدی » ناردەوە ، داواشی لێ کرد کە
موهەلهەل و مالیك بەربدات .... بەلام « سەعدی » گوێی
نەدایە فەرمانەکەی « طوغرول بەگو » لەشکری کێشایە سەر
« حەلەوان » بەنیازی داگیرکردنی ، بەلام کە لە ئامانجەکەیا
سەر نەکەوت ئنجا لە نێوانی « ڕوشن قوباد »[82] و « بەردان »
دا کەوتە تالان و بڕۆ . نامەیێکی مل کەچی و فەرمانبەرایەتی
یانەیبوو « مەلیك ڕەحیم ئال بویە » نووسی ... « طوغرول
بەگ » کە ئەم هەوالەی بیست زۆر تووڕەبوو ، سپایێکی
بەهێزی بەفەرماندەیی « ئیبراهیم ئیسحاق » و « سبەخت
کەمان » نارد بۆ پشتیوانی « بەدر کوری موهەلهەل » و
دەستووری دایێ کە « سەعدی » سەرکوت بکات ، هەردو

هێزی « بەدر » و سەعدی » دایان بەیەکا ، سەعدی شکستی خواردو پای کرد بە پشتاو هەڵات و تورکە غوزەکان گەڕانەوە بەرەو « حەلەوان » ئنجا « بەدر » بەهێزێکەوە روی کردە شارەزور و « سەعدی » چو لە دژی روشن قوبادا خوی قایمکرد[83] .

ساڵی 446 کو . مانگی شەوال « ئیبراهیم کوری ئیسحاق بە هێزێکی تورکی غوزەوە لەسەر فەرمانی (طوغرول بەگ) لەحەلەوانەوە روی کردە « دەسکەرە » خەڵقی شار سەریان دا نەهێناو ملیان کەچ نەکردو کەوتنە بەرانگاری ، بەڵام هێزی « غوز » شارەکەیان گەمارۆداو خەڵقەکەیان بەتەنگ هێنا ، مرۆڤی شارەکە لەشەڕ ماندوبوونو شارەکەیان بەجێ هێشتو غوزەکان چونە ناو شارەکەوە تالانیان کرد ، ئنجا رویان کردە « رۆشن قوباد » کە سەعدی بە خۆیو هێزەکەیو بنەو بارگەو گەنجینەوە سامانییەوە لەوێو ، لەبەردان بو سەعدی خۆی بۆ شەڕ ئامادە کردو دەرگای قەلاکانی داخستو قاییمیکرد[84] هەر لەم ساڵەدا بوو کە « طوغرول‌بەگ » کەوتە ئارەزووی چوونە حەج و داگیر کردنی میصرو شامو دەرهێنانی ئەم ولاتانە لە ژێر دەستی « موستەنصیری عەلەوی » خەلیفەی فاطمیو ، لەسەر کورسی خەلافەت لادانی .... جا دەستووری دایە سەردارانی « دینەوەر » و « حەلەوان » و شارەکانی سەرەڕێ کە ئازوقەو خواردەمەنیو کاو جۆ بۆ سپاکەی چارەواکان ئامادەبکەن[85] .

ساڵی 455 کووا دیارە ئاخرین رۆژانی دەسەلاتی بنەماڵەی عەییاریبوو ، کەپاش رووخانی بنەماڵەی «حەسەنەوەیهی» لەحەلەوانو دەوروبەریدا جلەوی فەرمانردواییان گرتبووە دەستو لەمسەردەمە بەدواوە هەریەکە لەسەرداران لە یەکێ لەقەلاکانی زێردە ستیانا ئەژیان .. چۆن ساڵی 487کو . کە بەرکیارق کوڕی مەلەکشای سەلجوقی» لە ترسی «تەکشی»ی مامەی هەلاتبوو پەنای بردبووە بەر «سورخابی کوڕیبەدر» کەئەو حەلە هەریمی «حەلەوان» یان بەدەستەوە نەمابوو ، بەلکو هەریەکە لەئەمیران لەبە شێکی بچووکی وولاتە پانو پۆرەکەی خۆیان ئەژیان ئەوەتا ئیبن الئەثیرئەڵێ :

ساڵی 492 « سورخابی کوڕی بەدر خێوی دژی کەنگەوەربو[86] . « ساڵی 494 کۆ . کورانی مەلەکشا سەلجوقی (محەمەدو بەرکیارق) لەسەر کورسی پادشاییو تاج و تەخت بوو بە هەرایانو ، « بەرکیارق » بەسەر « محەمەد » ی برایا زال بوو « محەمەد » لە ترسان هەلات بۆ « خۆراسان » و خۆی دایە پەنای « سەنجەر » ی برایان کە فەرمانڕەوای ئەوێبوو . هەر دو ڕێك کەوتنو سوێن خواربوونو بڕیاریاندا شالاو بکەنە (ڕەی) کە پایتەختی « بەرکیارق » بوو ، هەرکە « بەرکیارق » بەم هەواڵەی زانی نامەی نووسی بۆ سەردارانی هەرێمەکانی ژێر دەستی کە ئامادەبن ـ تەنانەت نووسی بۆ « ئەیاز » ی زڕ کوڕی میر ئاخوڕەکەی مەلەکشای باوکی کە فەرمانڕەوای هەمەدانبوو ـ خۆیشی روی کردە « هەمەدان » بەلام لەڕێ بیستی کە « ئەیاز » یش لەگەل سولطان محەمەد » ی برایا هاو سوێنە لەبەر ئەوە لە « هەمەدان » لای نەداو بەپەلە خۆی گەیاندە « حەلەوان » و لەوێ مایەوە .. لەم هەلەدا « ئەیازو میرانیتری هەرێمەکە چوونەوە لای وە (17) ذی القەعیدەی هەمان ساڵ « ئەلموستەظهیری بیللاەی خەلیفەی عەبباسی چوو بەپیرییەوەو ناز ناوی سلطانی پێڕەوادیو دەستووری بەخوێندنەوەی ناوی لە ووتاری هەینی (خوطبەی جومعە)[87] دا .. بەلام زۆری نەبرد کە « سولطان محەمەد » هەمەدانی داگیرکردو « لەگەل « سەنجەر » ی برایا بە سپاوە ڕویان کردە بەغدا » لە شاری « حەلەوان دا فەرمانڕەوا ـ ئەو حەلە ـ « ئیلغازیی کوڕی ئەرتەق » بوو لەفەرماندەیانی سپای « بەرکیارق » بوو ـ بەلام خۆی خستە باوەشی ئەمانو هەموویان دەستەجەم ڕویان کرذە بەغدا « خەلیفەی عەبباسی ئەلموستەظهیر بیللاە » ئەمجارە (بەرکیارق) ی بەرەللا کردو « سولطان محەمەدی » بە پادشای ڕاستەقینە ناسیو دەستووریدا ناوی ئەم لە ووتاری هەینیدا لەگەل ناوی خەلیفە خوێندرایەوە[88] .

ساڵی 497 « بەرکیارق » و « محەمەد » پاش شەڕ گەلێکی زۆر سەخت ئاشتەوە بوونو « ئیلغازی کوڕی ئەرتەق » کە لە بەغدا جێگری « سولطان محەمەد » بوو خۆی بە پەیڕەوی « سولطان بەرکیارق » دایە قەلەم ، لەم کاتەدا « صەدەقە کوڕی ئەبوالفەوارس مەنصور کوڕی سەیف الدەولە حوسەین میزیەدی ئەسەدی » نامەیێکی پڕ لە هەڕەشەو گوڕەشەی بۆ خەلیفەی عەبباسی نووسی ئەمەی تیابوو : « لەمەو بەر ، هەرکات « ئیلغازی » سەرپێچی بکردایە لەفەرمانبەری ئێوە تۆ منت تاوانبار ئەکرد ، ئیستە کە

ئەیەوێ سەر لەفەرمانی « سولطان محەمەد » بپێچی ناچارم هەڵبکوتمە سەر بەغداو ئەو لە بەغدا دەربکەم ، پاش ئەم هەرەشەیە بەهێزەوە هاتە ناو بەغداوەو لەوێوە ڕوی کردە ناو لەشکر ، کەی خۆی ، کە لە خۆرئاوای « بەغدادا لەشکر بەزی کردبو . جا « ئیلغازی » بەغدای بەجێهێشت و ڕوی کردە « بەعقوبە » و لەوێوە نامەیێکی پڕ لە پۆزشی بۆ « صەدەقە » نووسی و بەم جۆرە نیازی خۆی ڕوون کردەوەکە : مل کەچ کردنم بۆ بەرکیارق پاش ئاشت بوونەوەی هەردو برابوو بڕیاریش وابوو کە هەم « بەغدا » و هەم « حەلەوان » لە ژێر فەرمانم دابێ ، بەم جۆرە بوو کە بەرامبەر « بەرکیارق » مل کەچ بووم »[89] .

سالی 500 کۆ . « ئەبوالفەوارس سورخاب کوڕی بەدر کوڕی موهەلهەل عەییاری » کۆچی دوایی کردو ئەبوالمەنصور » ی برای بۆ بەجێنشینی . ئەم بنەماڵەیە صەتوسی ساڵ ڕەبەق فەرمانڕەوای « حەلەوان » و « کرماشان » و خۆرئاوای ئێران بوون[90] .

سالی 512 کۆ « ئاق سەنقەری بەرسقی » ڕوی کردە بەغدا بۆ بارەگای « سولطان محەمەد کوڕی مەلەکشای سەلجوقی » بەلام بەرلەوەی ئەو بگاتە بەغدا « سولطان محەمەد » مردبوو . جا « موجاهید الدین بیهروز » ڕێی نەدا ئینجا « ئاق سەنقەر » ڕووی کردە بارەگای « سولطان مەحمود » لە هەمەدان هەرکە گەیشتە « حەلەوان » فەرمانی « سولطانی محمود » ی پێ گەیی : کە « موجاهید الدین » لە کار دەرکراوە ئەو لەجێی بۆتە فەرمانڕەوای بەغدا .

خەلیفەکانی عەبباسی کە لە بەغدابوون لە صەدەی سێیەم بەدواوە گەرچی ناویان هەبوو ، دەسەلاتیان نەبوو بازیچەی دەستی ئالبویەو سەلجوقی بوون تا دەورانی « موستەرشید بیلاه » ئەم گۆڕێکی سەندو سەری بەرزکردەوە وەکو ئەبینین :

سالی 529 کۆ : سولطان طوغرول بەگی سەلجوقی « مردو خەلیفەی عەبباسی « ئەلموستەرشید بیللاه بڕیاریدا « سولطان مەسعودی سەلجوقی » لە سولطانی لابدات و ناوی ئەوی لە خوطبەی هەینی (خوطبەی جومعە) لاداو ڕۆژی هەینی ی 20 ڕەجەبی هەمان ساڵ بەسپاوە لە بەغداوە بەرێ کەوت و پێشەنگی لەشکرەکەی لەپێشەوە نارد بۆ حەلەوان » ئەم پێشەنگانە دەورو بەریان تالان کرد[91] . سالی 543 کۆ : هەندێ لە سەردارانی تورکی سەلجوقی لە « سولطان مەسعود » یاخی بوون و لێی جیابوونەوەو ڕویان کردە عیراق ، کە گەیشتنە « حەلەوان » خەلکی بەغدا کەوتنە ترس و لەرزەوەو ئاژاوە دەستی پێکردو گرانی و گران فرۆشی خەلقی شاری نارەحەت کرد لەبەر ئەوە « ئەلموقتەفی بیلای خەلیفەی عەبباسی دەستووری دا بەسازکردنەوەو تازە کردنەوەی شوورەی بەغدا[92] .

سالی 544 کۆ . لە هەرێمی « حەلەوان » دا بوومەلەرزەیەکی زۆر توندو سەخت ڕوویدا ، وەك ووتراوە یەکێك لە چیاکان خزاو لەگەل زەوییا یەکسان بوو[93] .

سالی 550 کۆ : « سولطان محەمەد کوڕی سولطان مەحموود کوڕی مەلەکشای سەلجوقی » داوای لە « ئەلموقتەفی بیللای خەلیفەی عەبباسی کرد کە ناوی لە ووتاری هەینی « خوطبەی جمعە » دا بخویندرێتەوە خەلیفە ڕێی نەدا ، « سولطان محەمەد ڕقی هەستاو بەلەشکرەوە ڕووی کردە بەغداو گەمارۆیدا ، بەلام « مەلەکشای برای لێی ڕاپەڕیو « هەمەدانی » ی لێ داگیر کرد ، « سولطان محەمەد » گەمارۆی بەغدای واز لێهێنا بەپەلە گەڕایەوە بەرەو « هەمەدان » و تاگەیشتە « حەلەوان » هەوالی بۆ هات کە «ئینانج » ی جێنشینی « هەمەدان » « هەمەدان » ی لە « مەلەکشا » وەرگرتوەتەوە[94] .

سالی 565 کۆ . « عەبدولمەلیك کوڕی محەمەد کوڕی محەمەد کوڕی عەطاء » کە لە هەریمی « حەلەوان »دا خێوی دژو قەلای زۆربوو ، لە دەسەلاتی دەولەت یاخی بوو هەریمەکەی خستە ژێر ڕکێفی خۆی و کەوتە تالان و برۆی کاروان ، وەرێگەی هاتو چۆی « حەجاج » ی بەربەست کرد بەلام لە بەغداوە هێزێکی زۆر بۆ سەر کوت کردنی نێردراو گەمارۆدرا ، کە هینایانە تەنگ سەری داهیناو مل کەچ بوو سوێندی فەرمانبەرایەتی خوارد[95] .

سالی 614 کو . « خوارەزم شاه » کە ناوی « عەلائەدین محەمەد » و « تەکش » بوو لە خۆراسانەوە ڕووی کردە هەریمی چیا[96] بەو نیازەی کە خەلیفەی عەبیاس ئەبوالعەبباسی الناصرالدین اللاه » لەسەر کورسی خەلافەت لابدات و « سەید عەلائەدینی تورموزی » لەجێی دابنێو لەبەرایی یەکێ

لەفەرماندە مەزنەکانی خۆیی بە 15 هەزار سوارەوە خستەڕێو فەرمانڕەوایی « حەلەوان » یشی دایێ ، ئینجا خۆیشی کەوتە ڕێ پاش ئەوەی لە « هەمەدان » تێپەڕی بەسێ قۆناخ بەفر دایگرت ، بەلام چ بەفرێك !! بەشێکی زۆری سپاییکانو چارەواکانی کوشتو ئەو دووای لەشکرە تورکەکە کەوتە بەر ڕەتی تورکمانەکانی بەنو تەرجوم (بەنی پەرچەم) و کوردانی (هەکاری) ئەمان هەموویان ڕووت کردنەوەو تالانیان کردن .

« خوارەزم شاه » ئەم شالاوەی بەشوم هاتە بەرچاوو لە سەفەرەکەی بەدبین بوو بەرەو خۆراسان گەڕایەوە [97] خەلقی سادەو لەهۆش دوور ئەمەیان بەهیمەتو کەرامەتی خەلیفەی ئیسلام دایە قەلەم هەروەك دەروێشو صۆفی یەکان جار جارە شتی وەها دەربارەی شێخەکانیان ئەگێڕنەوەو لایان وایە کە گەردشی گەردون بەدەست ئەوانەو ئەم سوروشتو کردگارە بازیچەیە !؟ ئەی هۆ ...

دانەری « روضة الصفا » باشتر باسەکەی ڕوون کردۆتەوەو نووسیویە « کەسولطان گەیشتە دەرتەنگی حەلەوان (کەعەرەب ناویان ناوە عەقەبەت حەلوان) سەردەمی پاومانی پاییزو سەرەتای زستان بوو سولطانو سوپاکەی کەوتنە داوی شەڕی بەفرو باران ، ئەوەندە بەفر باری کە خیوەتەکانیان لە بەفردا نقوم بوو .

وادیارە « کەمال ئیسماعیل » ی شاعیرو هەستیاری مەزن لەم سەردەمەدا ئەم فەردەی ووتووە :

مانند پنبه دانه که در پنبه تعبیه است

احرام کوهها است نهان درمیان برف[98]

[واتا هەر بەو جۆرەی قوزاغەی پەمۆ بەپەمۆدا ئەپۆشرێ بەرزەهاری کێوەکان پەنهان بوون لەنێو بەفرا] ـ ئەمە ئەگەر ووشە فارسی یە (ئیحرام ، بێو دووریش نی یە ئەجرام بێ ـ واتا قەبارەی کێوە] .

سالی 655 کۆ . مانگی شەوال « هۆلاکو » لەسنووری هەمەدانەوە کەوتەڕێ بەلای ڕاستا « سوغانجق نوین » وە « بایجونوین » ی بە پێشەنگی بەلای ڕاستا بەرەو « هەولێر » بەلای ڕاستی چیاکانی « شارەزوور » و « داقووق » دا خستبووە ڕێو « کیت بوقا نوین » و « ئەلکیانوین » یشی بەلای چەپا بەرەو لای « کریتو بەیات »[99] ناردو پادشاه (هۆلاکۆ) خۆیشی بەناو جەرگەی لەشکرەکەوە بە « شارێ ی » کرماشان

« حەلەوان » دا بەرەو خوار کەوتە ڕێ ، لەبەغداشەوە بۆ بەرانگاری ئەم لەشکرە زۆرە دوانداری بچوك هاتبووە کناری سیروان (دیالی) و لە نێوان (بەعقوبە) و (باجسرە) دا لەشکر بەزیکردبوو .. پادشاە دەستووری دابوو بە « بایجو » کە لە « دەجلە » بپەڕێتەوەو لای خۆرئاوای بەغداد بگرێ ... پادشاە خۆی هەرکە گەیشتە « حەلەوان » لەوێ بارو بنەی بەجێهێشتو لەگەل سپادا سەلتە سوارە کەوتە ڕێ .. تاد[100]

لە « دائـرة المعـاريفی ئیسلامی » دا نووسراوە : « کە لە سەدەی حەوتەما شاری « حەلەوان » وێرانەبوو[101] .

دەبێ لە سەدەی حەوتەما دیسان بوومەلەرزەی تیا ڕوودابی وەگەر نە ئەوەندە وێرانە نەبووە کە خەلقی تیانەبێ ، چۆن لە صەدەی هەشتەما هێشتا باسی مێژوویی « حەلەوان » هەر بەرچاو ئەکەوێ .

سالی 703 کو . « سولطان محەمەد خودا بەندە » ، کە لە سەر تەختی پادشایی دانیشت نیازی وەهابوو کە سپا بەرەو میصرو شام بخاتەڕێ . بەلام کە بیری کردەوە هێشتا هەرێمی « مازەندەرانوگیلان » سەریان دانە نەواندووە ، ئیتر نابێ بچێ تائەوێ سەر شۆڕنەکاتو بەرهۆیەوە گەنجینەی وولات پڕنەکات .

جا دەستووری‌دا کە « ئەمیر چوبان » لە ڕێی « ئەردەبیلە » وە بڕوات بۆ « گیلان » و داگیری بکات وە « ئەمیرقتلق شاه » یش لە ڕێی « حەلەوان » روبکاتە (فومن) و « رەشت » و « تەولەم »[102] من لام وایە خاوەنی « روضه الصفاء » ناوی « حەلەوان » ی بەهەلە نووسیوەو مەبەستی «خەلخال » ە وە « ئەمیرقتلق » لەوێوە چووە بەرەو هەرێمی « گیلان » هەروەك « حافظ ئەبرو »[103] نووسیویە سالی 789 کو . لەسەردەمی پادشای سولطان « ئوەیسی جەلائیری » دا کابرائێ کە ناوی « عبد الملك تەمغاچی » بوو وەیەکێك لە فەرماندەکانی « جەلائیری » بوو دەستی بەسەر « بەغدا » داگرتو داگیری کرد یەکێکی‌تریش لە فەرماندەکانی کە ناوی « ئەمیر عادل » بوو ئەویش هەرمرخی لە بەغداو هەموو عیراقی عەرەب خۆش کردبوو بۆ گەیشتنێ بەمراز « تورسن » ی کوڕی خالی خۆی بەرەو بەغدا خستبووە ڕێ « عبدالملیك » ویستی بەبەرتیل « سولطان ئوەیس » ڕازی بکات کە واز لە بەغدا بهێنیو بەلەرشکری‌یەوە ڕووی تێ نەکات . هەر لەبەر

ئەوە بڕیاریدا خواجە حەمید بنێرێ بەرەو لای « سولطان » بەدیاریو دەهەنەو چەند تۆمان (10000) زێڕێ سووری زیوی سپیو چەكو كالاوە ... بەلام هەر ئەو شەوەی كە بڕیاربوو كە « خواجەحەمید » بكەوێتە ڕێ لە « حەلەوان » هەوە هەوال هات كە « تورسن » كە بەرەو بەغدا جماوە بەسپاوە » « عەبدالمەلیك لەم هەواڵە زۆر دلگیربوو گەنجینەكەی ڕاگرتو نەینارد[104] .

ساڵی 795 كو . پاش ئەوەی « ئـەمیر تیمـور گورگـانی صاحب قڕان » « تەیموورلەنك » « سولطانیە » ی[105] داگیركرد رووی كـردە بەغـدا هەر كـە گەیشتـە هەرێمی كـوردستـان « هەرێمی « ئەردەلان » ئەسپردەی گەییشتو هەواڵی گەیاند كە دەبێ میرزادەكانو فەرماندەیان هەمـوو پێكەوە بـەڕێی « چەمچەمال »[106] دا بچمین جا ئەوان لە سەر فەرموودەكەی « صاحب قڕان » لەوێوە گەڕانەوەو گەیشتنە شوورەو دەورو بەری « سونغور » و ئەو ناوەیان هەموو ڕامـاڵی دەغلو دانو خەلەو كشتی ئەو نـاوەیان تـالان كردو دایـانە چـارەواكانی سپاكەیان .. سەر لەبەیان كاتی كوچو ڕەو بـوو بەیەكێكی تـر لەلایـەن « صاحبقـران » هەوە گەییشتو هـەواڵی هێنـا كـە پێویستە لە پێشا كوردەكانی ئەو ناوە مل كەچو فەرمانبەر بكەن وەهەر كەسی سەری هەلبڕێو یاخیبوو وولاتەكەی تالان بكەن وسەر زەوی ئەو ناوە بەچیاو دەشتو دەرو شیوو دۆلو دێهاتو شارەوە ، لەسەر كێشو یاخی پاك بكەنەوە .

میرانو فەرماندەیان كە گەییشتنە چەمچەمـالو چیایی بەغستون (بیستون) لە هەمانكاتا «سونجك بەهادر»و «تەیمور خواجە ئاقبوغا»و «نوبەشیر بـەهادر»یش بـە سپایێكیتـرەوە بەغار بۆ لایێكی تری كوردستان ڕەوانە كرابوون . شازادەكان رویان كردە دەربەندی (تاشیخاتون)[107] هەر كە گەییشتنە ئەوێ یەكێ لە سەردارانو سەرۆكانی ئـەوناوە بـە تەمـای پایـەی «میرایەتی»ی هەرێمەكە هاتەپیریـانەوەو پێی ووتن : «من لە هەموكەسی پتر شارەزای ئەم ناوەم ، ئەگەر دەستوربدەن ئەبم بەڕێ نوماتان» .

«ئەمیرزادە موحەمەد سولطان» لاواندییەوەو خەلاتی كـرو كـەمـەربـەنـدو و شمشێـرێكی كـالان زێـڕی دایێو ، فەرمانیدایە «شیخ عەلی بەهادر» كە بە هێزێكی پێشەنگەوە لە گەلێ بڕوات . لەم كاتەدا «ئیبراهێم شاه»[108] كە یەكێ بوولە میرە مەزنو فەرمـانڕەواكـانی ئەو هـەرێمە سـەری فەرمـانبەری دانەواندو خۆی بەمل كەچو پەیرەو دایـە قەلەمو «سـولطان شاه»ی كوڕیشی بەڕەوەیێ ئەسپو ئیسترو دیاریو دەهەنەی شایەستەوە بۆ شاهزادەكان نارد پاشان خویشی گەییە بارەگای ئەمیر . ئنجا «ئەمـیر زادە محەمـەد سلطان» ناردی بـەدوای «شیخ عەلی بەهادر»دا كە بگەڕێتەوە ، ئەم پالەوانە جیهانییە كە گەڕایەوەو لە ناوەندی ڕێدا دابەزیبوون بۆ نیوەڕوژە ، لە ناكاو كابرای ڕانوما كە لە هیواكەی نائومیدبوبو ـ هەلی كوتـا سەری (ئەم شیخ عەلی بەهادرە)و دایە بەر خەنجەرو كوشتی یاوەرانی «شیخ عەلی بەهادر» دەست بەجێ كـابرایـات گرت وەكوشتیانو لاشەكەیان سووتاند[109] .

ساڵی 795 كو . لە 20 رەبیع الئەولدا كە ئەمیر تەیمورلەنگ شوشتەری داگیر كردبوو دیسانەوە «ئەمیر زادە پیر محـەمەد سلطان»و «ئەمیر زادە محەمەد» بەڕێی ئەم دەربەندی «تاشی خاتوون»دا چون بۆ خزمەتی صـاحیبقرانو شـارو دەشتو دیهاتو دۆلەكان كوردستانو لورستانیان سەرپێ ـ شۆر كردو یاخییەكانیان قەلاچو كرد .[110]

لە 13 شەوالی هەمان سالا دیسانەوە «ئەمیرزادە محەمەد سلطان» بەر لەوەی ڕوبكاتە بەغدا كەوتە ئەندیشەی سەر كوت كردنی كوردە یاخیو ڕێگرەكانو هەلی كـوتایـە سەر هـەرێمە چیاییەكان گەلێكیان نابود كردو هەندیكیشی سەر شۆڕو مل كەچ كرد ... بۆ نموونە 700 كەسی كوردە یاخییەكان لە چیاكانا دەستگیركردو هەمویانی غل كردە خوارەوەو بەم جۆرە هەموی كوشتن ، ئنجا بەڕێی «دەربەندی تاشی خاتون»دا ڕوویكردە بەغدا بۆ خاكیا ماچكردنی «ئەمیرتەیمور صاحیبقران»[111] .

حەلەوان كەی وێرانبو ؟

لە هەواڵەكانی ڕابوردو بۆمـان دەركەوت كـە حەلەوان تاسەدەی هەشتەمی كۆچی هەر ئاوەدانبووەو بەرامبەر بـە هەموو زەبرو زەنگی دڕندەیانەو جـانەوەرانـەی (ئالبـویە ـ سـەلجـوقی ـ خـوارەزمی ـ تـاتـاری ـ مغـولی ـ ئێلخـانیو هێرشبەرانو شالاو گەران خۆی ڕاگرتووە . بەلام لە صەدەی هەشتەما بەتەواوی وێرانو كاول بووە . «مستەوفی قەزوینی» نووسیویە : (ساڵی 745 كو : حەلەوان كاولبوبو تەنیا ئەوەندەی كێلگەو دالیەیێكی (مەزرەعەیی) بە ئاوەدانی مابوو)[112] ئەویش لەشالاوی «تەیمورلەنگ»دا یەكجاری وێران بوولەوەدووا تەنیا بە ناوی «دەرتەنگ» هەوە یادی لێ كراوەتەوە .

لە سەدەکانی (9) و (10) کۆچیدا هەرێمی حەلەوان (دەرتەنگ) لەژێر فەرمانی «ئەمیرانی کەلوڕو ئەمیرانی ئەردەلان» دابووە . ماوەییکیش لە ژێر فەرمانی «ئەبوبەکر ڕۆژبیانی» دابووە کە لە سالآنی 960 بەدواوە هەولی ئەوەی داوە نێوانی «سوهراب بەگی ئەردەلان»و «محەمەد پاشای بالتەچی» والی بەغدا رێك بخات[113] کە کەمتر وولآتەکە وێران بیّو ، کەلەکە بەد بەخت نەبیّ لەسەردەمی «ئەمیر شەرەف خانی بتلیسی»دا ـ کە شەرەفنامەی داناوە ـ هەرێمی دەرتەنگ (حەلەوان) لەدەس قوباد بەگی کوری عومەر بەگی سوهراب بەگی کە لوڕەوە بووە کە بە پیّی فەرمانی «سولطان سولەیمانی قانونی» فەرمانڕەوابووەو هەر لە «دینەوەر»ەوە تا سنووری بەغدای لە ژێردەستا بووەو ئەم دژو قەلایانەی وولآتەکەی لەوکاتەدا زۆر بەناوبانگو سەختبوون (پاوە ـ باسکە ـ ئالآنی ـ قەلا زنجیر ـ ڕەوانسر ـ دەوان ـ زڕمانیکی)[114] لەمانە تەنیا (زڕمانێکی) شوێنەواری دیارنییە ، ئەو درووایان ئاوەدانو ناسراون .

لەم سەردەمەدا سەرپێل (سەر پردی) زەهاو جێی حەلەوانی گرتۆتەوە ـ کە کوردەکان پیّی ئەلێن (سەرپێل) «ژاك دومورگان» نووسیویە : «سەر پوڵی زەهاو لە جێی «خەلمان»ی دێرینەدایە ، ئەم جێگەیە لە زۆر کۆنەوە ئاوەدان بووە ، کناری ڕوبارەکە هەندیّ تەپۆلکە هەن ، لە کۆنا کۆشكو سەرابوون[115] ئەمە وەهاو ئاوی «ئەلوەند» چون لێرەوە دیّ هەندیّ ناویان ناوە ڕوباری «حەلەوان»

دێرینەی کۆن لە هەرێمی حەلەواندا :

لە هەرێمی حەلەواندا شوێنەوارو دێرینەی کۆن زۆرە . بەلآم با گویّ بدەینە «ژاك دومورگان» کە لەم بارەوە پسپۆرە ، ئەو نووسیویە :

«لە هەرێمی حەلەواندا تەختە بەردێکی هەلکەندراوم دۆزییەوە کە هی «شاە ئانو بانینی»یەوە ANNOBANINI یەوە یەکێکە لەبەردەنووسە هەرە کۆنەکانی جیهان لە بەشی ئاسیادا (ـ) کە من چاوم پیّکەوتبیّ ـ ئەم تاتە بەردە سیّ مەتر لە بانە بەرزەکەوە بلندە . «شاە ئانوو بانینی بەم پەیکەرەدا وەها نیشان دراوە کە پای چەپی خۆی ناوەتە سەر لەشی دیلێکی بیّ دەسەلآتاو ، لە خواجە «نینی» (خوائن)یش ڕەدیل وەردەگریّ ، کە یەکێکیان زنجیر خراوەتە کونە لوتی ، لای خواریشەوە شەش کەسیتری زیندانی بەدی ئەکرێن لەیەکێکیان پادشایە .

بەردە نووسەکە بەسیّ هێلّ ئاسۆیی و بیست و دوو هێلّ سیّ ستونی (افقی عمودی) بەشکراوە . بۆ بەدبەختیی مێژوو نووسینی بەردە مەرمەڕەکە بەهۆی بارانەوە (باشتیترەوە) سڕاوەتەوەو هێلی هەرە دوایی بەتەواوی لووس بووەو ناخوێندرێتەوە ، من بۆ ئەوەی بتوانم بکەمە تاتە بەردە هەلکەندراوەکە ناچار بووم پەیژەییکی زۆر درێژ دروست بکەم و پیاسەر بکەوم و قالبی بەردە نووسەکە بگرم و بەهۆی زەرەبینێکی هەم بوو ووردە ووردەکانی بخوێنمەوە .»

«بەردە نووسەکە وەهایە : «ئاننو بانینی پادشاهی دەسەلآتدار شای لوولووبی (ك ـ ئیم) Loulou (k — im) پەیکەرەی خۆیو پەیکەرەی خواجەنینی (خوائم نینی) لە کێوی باتیر (پادیر) BATIR) PADIR ئەوکەسەی کە ئەم بەردەنووسەی هەلکەندووە کە (ئەنوم) (ANOUM) ئانات ANATو ئەنکیت ANKITو بلکیت BELKITو ئەدەد (ADAD)و نینی و سین SINو سلماس SAMASـو .... نەفرین و لەعنەت لەو کەسانە دەکات دەکات ، کە نەعلەت و نەفرین لەپۆلەکانی بکەن .»[116]

دیاکونۆف پتر ئەم بەردەنووسەی ڕوّن کردۆتەوەو نووسیویە : «لەبەردەنووسە زەقەکەی ئانوو بانینیدا پادشاە بەجلی (ئەکەدی) یەوە نیشان دراوە (کلآوێکی لبادینی بەزەوق و داوێنێکی ڕیشەدارو کەمەربەندێکی ووردەکاراندو کەوشێکی صەندەل)[117] دیلەکان تەنیا کلآویان لەسەرە ، لە نۆ پەیکەرەکەی میرەکان هەشتیان کلآوی سۆمەری و ئەکەدییان لەسەرەو نۆیەم کە لە ڕیزی هەرە دواییدا لای پێشەوەیە کلآویّ (تاتاجی) یکی لە سەردایە ، کە لە هەزارەی بەر لە زاییندا (واتا سیّ هەزار سال لەمەوبەر) تایبەتیی مادەکانی خۆرهەلآتیبوو پاشان فارسەکان لەوانیان قوزتەوە هەر چۆن بیّ لە هەرێمیّ «حەلەوان»دا شوێنەوارو دێرینەی کۆنی سەردەمی «لولوبی ـ گوتی ـ کاشی ـ ماد ـ هەخامەنشی ـ پارتی (ئەشکانی) و (ساسانی) زۆرە .»[118]

ئەمەش لە موجمەل التەواریخو القەصەصدا نووسراوە کە نووسینەکەی هی (520) کۆچییە :

یەلاش کوڕی فەیروزی ساسانی)[119] (484 — 488)ز دووشاری

دامەزراندووە . یەكێكیان «بەلاش ئاباد» كەنزیكی «مەدائینی» بوو . دووەم (بەلاش فرای نزیكی) «حەلەوان»ە ئێستە خەرابەن . لەم سەر سنوور دەدا پەیكەرەیی بەسەر بەردێكەوەنەخش كراوە ، كە هەم «پیت»و هەم «نەخش»و نیگارەو نەزانراوە بخوێنرێتەوەو بەسەر گردۆلكە بیكەوەیەولەو جۆرە مەرمەرە شینە (كەبەردەسەكەیە) لەو هەریمەوانی یە . ئێستە نزیك بەگردولكەكە دێیێ هەیە بەناوی ئەو پەیكەرەیەوە ناونراوە (رون وولاش) ولەو نزیكانە جێی رادێكیشی هەیە ناوی (وولاش گورد)[illegible]ە و .

شوێنەواری دیواری ڕاوەكەشی لەبەردە بەداوێنی كۆێكی بەرزەوەیە كە ناوی خۆرمند) ەو هێشتا هەرماو[illegible] .

زانلو ئەدیبی سەر حەلەوان :

ئێمە ئەگەرچی ئەتوانین زۆر زۆر لە ئەدیب و نووسەرو هەستیارە كوردەكانی پاش هەزارەی كۆچی پالشت بدەینە هەرێمی حەلەوان وەك «خانای قوبادی و ئەلماس خان» تاد .. بەلام چۆن ناوی هەرێمەكە گۆڕاوە ئێمە تەنیا ناوی ئەوانە ئەبەین كە لە مێژودا ناویان هاتووە .

1 ـ ئەبوسەهل ئەحمەد كوڕی محەمەد كوڕی عاصمی حەلەوانی : یەكێ بووە لە نزیكانی حوسەین كوڕی عەبداللا ـ كوڕی عەبدالرەحمان كوڕی عەلاء سوككەری و ، نووسراوەكانی ئەوی بۆ خەلك ئەووتەوە ، كە لای خۆی خوێندبووی و خەط (چیر)یكی زۆر ناشیرینیشی هەبوو ، بەلام لە ڕیزی زانایان ئەدرایە قەلەم كتێبی (ئەلمەجانین النودەباء هی ئەوە .[illegible]

2 ـ شێخ ئەبو سەعدی كوڕی یەحیا كوڕی عەلی كوڕی حەسەنی حەلوانی :
سالی 450كو . لە دایك بووە لای شێخ ئەبو ئیسحاق شیرازی زانستی ئایینی و (ئوصول و خیلاف) خوێندوە وەهەروا لەلای ئەوو لای ئەبوجەعفەری كوڕی موسلیمە فەرمایشی (حەدیث) خوێندووەو لە شاری بەغدا ماوەیێ «موحتەسیب» (سەرپەشتی كاروباری ئایینی ی شارەوانی) بووە سالی 495 كو «موستەظهیری بیللای خەلیفەی عەبباسی» ئەوی لەگەل سەعادەی كوڕی عەبداللای ڕۆمی و چەند كەسێكی تردا بەئەسپی دەبی (وەفد) ناردووە بۆ لای «سولطان محەمەد مەلەكشای سەلجوقی : سالی 520كو . موستەرشیدی بیللای خەلیفەی عەبباسی» ناردوویە بۆ ماوراء النهر (ئۆزبەكستان) كە خەلاتی خەلیفە بدات بە «خاقان محەمەد كوڕی سلێمان» فەرمانڕەوای ئەو ناوەو لەم سالەدا كۆچی دوایی كردووە ئەم پارچە هەلبەستە هی ئەوە :

مررت بخباز احاول حاجة مدلا علیه ـ أي ـ بأني عالم فلما رآني قال : اهلاً ومرحباً ظفرت بما تهوی فأین الدراهم ؟

فقلتُ : معي كسر ونقص وخاطري یعیش فصولاً كلهن لوازم

فقال : ومن هذي الذخائرُ عنده یحاول عندي حاجة ویساوم لعمري : لو بعت الجمیع بلقمة لما كنت ممن في الشراء یخاصم

[واتا رابوردم بەلای نانەوایكا بەتەقەلای پێتەویستی[illegible] نازیشم بەسەریا ئەكرد ـ كەمن ـ زانای دانشمەندم .. كە دیمی ووتی ئەی بەخێر هاتی ! گەییشتی بەمرازەی شەیدابیت ! كوا پارەكان ؟
ووتم : كەمم هەیە ، ناتەواوە ، دلیشم هەزار لوغانە ئەژی و هەمووی پێداویستە ...
ووتی : كەسێ ئەمەندە ئازوقەو پاشەكەوتی هەبێ ئایا لای من تەقەلای پێتەویست ئەكاو ماملەش ئەكا ... بەگیانی خۆم ئەم شتانەت گەر هەموو بفرۆشێ بەتیكەیێ ، من لەوانە نیم لەسەر كڕینی كێشە بكەم]

3 ـ ئەبوبەكر ئەحمەد كوڕی عەلی كوڕی بەدران كوڕی حەلەوانی بەغدایی زاهید :
كە ناوبانگی (خالۆ) بوو ئەم پیاوە فەرمایشتی پەیغەمبەری (حەدیث) لە زمانی ئەبوطەیبی طەبەری یەوە ئەگێڕایەوە .
«كتێبی لە طائیف المەعاریف» یەكێكە لە نووسراوەكانی ئەو . لە نیوەی جومادی الاولی سالی 517 عەمری خوا بەجێ هێنا .

4 ـ ئەبو المەعالی عەبدالرەحمان كوری محەمەدی حەلەوانی مەروەزی : یەكێ بووە لە زانایانی سەر بەرچی شافیعی و لە فەرمایشتدا (حافظ) بووە .. واتا صەد هەزار حەدیثی

لەبەر بووەر فیقهی ئیسلامی لە شاری نیشاپور، خوێندووەو فەرمایشتی لە (مەرو) گوێ لێبووە ، «ئەبو سەعدی سەمعانی» و زۆری‌تر ، فەقێی ئەو بوون سالی 539 کۆکۆچی دوایی کرد .

5 ـ ئەبو رەجاء حەلەوانی :
فەرمایشتی پەیغەمبەری لە زمانی باوکی خۆیەوە ئەگێرایەوە کە لای مەلاکانی شارەزوور فێربوبو
(ئەمە بوو گەلالەیێکی مێژووی حەلەوان)

پەراوێزەکان ·

(58) ئەلکامیل (9/ 248) .

(59) موجمەل التەواریخ وەالقەصەص (306 — 402) .

(60) ئەلکامیل (261/9)
(61) ئەلکامیل (401/9)
(62) لە پەراوێزەکانی شەرەفنامەدا ئەم ناوە هاتبو ، وازانرا بو کە مەبەست لە «سیروان» قەلای شیروانەیە ، بەلام بەپێی پەراوێزەکانی موجمەل التەواریخ لاپەرە 337 «سیروان» لەجی ماهسەبنرانی کۆنی بناری چیایپشتکو نزیك بە «   » و «مەهدی عەبباسی» لەوێ نێژراوەو ئێستە پێی ئەوترێ حوسەین ئاوا .
(63) ئەلکامیل (403/9)
(64) هەرچەندە جێگەی «تیرانشاه»یە ـ کە هێندێ کردوویانە بە «بیزار شاه» ـ بەڕاستی دیاری نی‌یە ، بەلام دووری‌یە لەچیای (قەرەداغ)دا بوبێ لەدەورو بەری دەربەندی خان .
(65) «سندە» خاوەنی نامیلکەی کرمانشاەو نووسەرانی تری وایان داوەتە قەلەم کەمەبەست «سنە»ی ئەمرۆیە . بەلام دوورە .
(66) صامغان : لەفەرهەنگەکانا ناوی نی‌یە ڕەنگە هەلەبجە یاخورمال بووبێ .
(67) ئەلکامیل (512/9) (68) ئەلکامیل (517/9)
(69) ئەلکامیل (528/9)
(70) ئەلکامیل (532/534)
(71) ئەلکامیل (2536/9)
(72) ئەلکامیل (536/9 — 539)
(73) لورستان (243) لەزمانی (طەبەقاتی سەلاطین ئیسلام)ەوە لاپەرە (124) .
(74) ئەم شارە دەبێ «سومار»ی ئێستە بووبێ ، کەدەکەوێتە پشتی چیای مەندەلی‌یەوە .
(75) ئەلکامیل (539/9) (76) ئەلکامیل (540/9)

(77) ئەلکامیل (548/9)
(78) ئەم قەلای «ماهەکین»ە دەبێ ئەوجێیەبێ کەپێی دەوترێ قەلا سپی ، نێوانی «مەندەلی»و عیلامداو یەکێ بووە لەقەلاکانی عێل «ماهین»ە .
(79) راوەندین : دەبێ ئەو جێگەیەبێ کەپێی ئەوترا «روزانات» «لەنێوانانی» نەهرەوان ـ خالص)دا .
(80) ئەلکامیل (561/9)
(81) ئەلکامیل (588/9)
(82) روشن قوبادو بەرەدان ، وادیارە دوو جێگەی سەخت بووبن لەچیای حەمرین‌دا دووری‌یە لەدەورو بەری مەنصوریەت الجەبەل»و چیاکەدا بووبن .
(83) ئەلکامیل (594/9)
(84) ئەلکامیل (602/9)
(85) هەمان سەرچاوەو لاپەرە
(86) ئەلکامیل (25/10 — 174 — 2284)
(87) لەسەردەمی سولطانی ئال بویەو سەلاجیقەدا ، خولەفای عەبباسی هەر ئەم بەهرەیان هەبوو کە ناویان لەخوطبەدا بێ ، ڕێ بدەن ناوی سولطانەکان لەگەڵ ناویان بێ .
(88) ئەلکامیل (308/10 — 309)
(89) ئەلکامیل (372/10)
(90) ئەلکامیل (438/10)
(91) ئەلکامیل (25/11)
(92) ئەلکامیل (132/11)
(93) ئەلکامیل (146/11)
(94) ئەلکامیل (213/11 — 215)
(95) ئەلکامیل (359/11)
(96) مەبەست لە هەرێمی چیا ئەو سەر زەوی‌یە شاخاویەیە کە عەرەب پێیان وتووە (الجیبال) ومدەکەوێتە نێوان ئەصفەهان ـ زەنگان بولای سەدەوەو پشتکو ـ زاگروس قەندیل لای خوارەوە .
(97) ئەلکامیل (317/11)و ئەز عەرەبستان تا دەیالەی عەبباسی پەروێز (563) .
(98) رەوضة الصفاء (400/4)
(99) کریتو بەیات دوو شار بوون لەنێوانی (مەندەلی ـ پشتکۆ)دا ، تورکە بەیاتە مەغولیەکانیان تیا بوو «شاهویردەخان»ی میری لوری لێیان جاڕس بوو بوو ، دای بەسەریانا قەل فڕی پێ کردن . شا عەبباسی صەفەوی لەو کارە تووڕە بوو لەگەل شاهویردی خان کەوتە شەڕەوە ـ شاهویردی شکستی خواردو خۆی خستە پەنای عیراق ـ بەیاتەکان هەندێکیان خۆیان کەیاندە پەنای (عوثمانی)و

هەندێکیان گەڕانەوە .

(100) زەیل خواجە نەصیری طوسی (283/3 ، 284) تەریخی جیهان کوشاکی جوەینی .

(101) دائیرەت المەعاریفی ئیسلامی (55/8)

(102) رەوضەت الصفاء (440/5)

(103) زەیل جامیع التەواریخ رەشیدی حافظ ئەبرو (70) .

(104) هەمان سەرچاوە (71)

(105) سولطانیە شارێ بوو لەچەمەنی نێوانی زەنگال و ئەبهەردا ، کە قەلەمڕەوی میرەکانی سیامەنصور بوغازان خانی مغول دروستی کردبوو زۆر نەمایەوە وێران بوو .

(106) چەمچەمال ناوچەیێکە سەر بە «صەختە»ی کرماشانە ، لەسەرە ڕیکەی خاکی کرماشان هەمەدانە .

(107) تاشی خاتون (تاجی خاتون) ناوێکە مەغوولەکان و تاتارەکان داویانە بە دەرتەنگی حەلەوان .

(108) وا دیارە ئەم ئیبراهیم شاەیە باپیرە گەورەی میرەکانی کەلوڕ بووە کەپاش ئەوە هەرێمەکەیان هەر لەژێر دەستدا بووەو دوای (عەییاری) یەکان پەیدا بوون .

(109) ظەفەر نامەی عەلی یەزدی (230 — 31) چاپی ئوزبەکستانی شوورەوی .

(110) هەمان سەرچاوە (333) .

(111) هەمان سەرچاوە (245 — 246) .

(112) نوزهەت القلوب (42 — 91)

(113) موزەکیرات مەمون بەگ لاپەڕە (78)

(114) ئەو جێگەیانە ئەمڕۆ هەموو ماون تەنیا (زڕمانێکی) نەبێ هەلەو ڕاستیی دەرنەکەوت ئەم باسە لە شەرەفنامەی فارسی (411)و عەرەبییەکەی (340)دایە .

(115) جوغرافیای غەربی ئێران (108/2)

(116) جوغرافیای غەربی ئێران ، نووسینی ژاك دومورگان وەرگێرانی دوکتور کاۆم وەدیعی ، فارسی (108/2) .

(117) تەریخ ماد ، نووسینی دیاکۆنوف ، وەرگیرانی کەریم کیشاوەرز بەفارسی (138)

(118) تەڕیخ ماد لاپەرە (100) .

(119) ئەوەی ڕاستی بێ «بەلاش کوری فەیروز» نەبوو ، برای فەیروزی کوری یەزدی گوردی دووەمو پاش کوژرانی ئەو (484ز) لەجێی ئەو لەسەر تەختی شاهی دانیشت .

(120) ولاشکرد ناوی گردۆلکەیێکە نزیك بە سەر ئاباد .

(121) موجمەل التەواریخ و القصەص (72)

(122) فیهرست ئیبنی نەدیم (136) وەرگیراوی فاری رضا تجرد

(123) خەریدة القەصر وەجەریدە العەصر (56/3) لێکۆلینەوەی محەمەد بەهجەت ئەتەری .

سرنج

سەرچاوەکان : (من تەنیا (ئەلکامیل)م هەبوو لە کتێبی عەرەبیدا وەختی ئەم ووتارەم نووسیبوو هەر لەبەر ئەوەی نووسەرانی پاش ئەو هەموو قسەی ئەویان نوو سیوە ، بەئەو وازم هێنا .

- موعجیم البولدان -نووسینی یاقوتی حەمەوی
- ئەلکامیل -نووسینی ئیبنی الئەثیر
- مێژووی ماد نووسینی دیاکۆنوف وەرگێرانی کەریمی کیشلوەرز بەفارسی
- ئیران ئەز ئاغاز تائیسلام دیاکۆنوف وەرگێرانی دوکتور محەمەد موعین
- ئەلئەخبار الطیران ئیسلام ئەبو حەنیفەی دینەوەری وەرگێرراوی فارسی صادق
- صورەت الأرض ئیبنی حەوقەل ، وەرگیرراوی فارسی شەعار
- ئەلبولدان ئیبنی فەقیە وەرگیرراوی فارسی دوکتور محەمەد ئایەتی
- فتوح البولدان لاذوری
- روضە الصفا
- دائیرة المەعاریفی بوطروس بوستانی
- ئەز عەرەب تا دەیالم (عەباسی پەرویز)
- ئەلئەغانی -ئیصفەهانی
- ئەلتەنبیە وەلئیشحاف «مەسعودی»
- تەریخ طەبەری وەرگیراوی فارسی ئەبو القاسم پایەندی
- میرئات العیبەر
- شەرەفنامە تبلیسی وەرگیرراوی عەرەبیی خۆم .
- موجمەل التەواریخ و القصەص (نەناسراو)
- دائیرەت المەعاریفی ئیسلامی
- کرمانشاه
- زەیل جامیع التەواریخ رەشیدی -حافظ ئەبرو
- ظەفەرنامە عەلی یەزدی
- نوزهەت القلوب کوئیبنی المستەوفی قەزوینی
- موذەکیرات مەئمون بەك
- جوغرافیای غەرب ئێران -ژاك دومورگان
- خەریدەت القەصرو جەریدەت العەصر
- فیهرست ئیبنی نەدیم
- ئەلئەعلام زەرەکلی
- ئەلوالی بیلوە خەیات صەفەوی
- طەبەقات سوبوکی .